

Zbigniew Moździerz

Willa Witkiewiczów w Zakopanem i jej znaczenie dla kultury polskiej

Jana Witkiewicza willa „Na Antołówce” (1903–1904)

Na temat historii budynku publikowano jedynie bardzo pobieżne informacje, często obarczone błędami. Autorzy popularnego przewodnika historycznego po Zakopanem, Lidia Długołęcka i Maciej Pinkwart, pisali:

Idąc w kierunku południowym, po prawej stronie dochodzimy do dużego budynku w stylu zakopiańskim, o nazwie „Witkiewiczówka” [...]. Został on wybudowany w l. 1903–04 wg projektu arch. Jana Koszczyca Witkiewicza, bratanka twórcy stylu zakopiańskiego. Często mylnie podaje się, że dom ten projektował Stanisław Witkiewicz — o omyłkę w istocie nie trudno, gdyż budynek posiada wszystkie cechy stylu zakopiańskiego. Pierwszą właścicielką domu była siostra Stanisława Witkiewicza — Maria¹.

Co prawda autorzy uniknęli błędu, pisząc, że projektantem był Jan Witkiewicz Koszczyk, i podali faktyczną datę budowy, ale fundatorką nie była Maria Witkiewiczówna. Z kolei Michał Jagiełło, autor komentarzy do *Listów o stylu zakopiańskim*, przypisał budowę samemu projektantowi, czyli bratankowi Stanisława Witkiewicza². Fundatorem domu był Jan Witkiewicz, starszy brat Stani-

¹ L. Długołęcka, M. Pinkwart, *Zakopane. Przewodnik historyczny*, wyd. 2 popr., rozszerz. i uzupełn., Zakopane 1994; także M. Pinkwart, L. Długołęcka-Pinkwart, *Zakopane. Przewodnik historyczny*, Bielsko-Biała 2003, s. 265.

² *Listy o stylu zakopiańskim 1892–1912 wokół Stanisława Witkiewicza*, wstęp, komentarz, oprac. M. Jagiełło, Kraków 1989, s. 252.

sława, ojciec Jana Witkiewicza Koszyczca. Działkę zakupiono na początku 1903 roku, o czym Stanisław Witkiewicz informował siostrę Marię Witkiewiczównę w liście z 26 marca 1903 roku:

W niedzielę byłem na Jaśkowym placu. Prześliczny! Kupujemy płazy, piasek i zaczynamy zwozić. Pocziwy Wojtek Roj hipce w tych sprawach. Ale płazy już z daleka trzeba wozić! Będę pisał do Jaśka, żeby mniej więcej określił wielkość i rozkład domku, żebyśmy wiedzieli, ile materiału potrzeba³.

Dwa tygodnie później, 9 kwietnia tegoż roku, informował:

Więc Jasiek już jest gazda zakopiański. Plac się grodzi — ten właśnie piękny, o którym mówicie, jeżeli się same nie mylicie. W każdym razie położenie przepyszne⁴.

W marcu w Monachium, gdzie Jan Witkiewicz Koszycz studiował na Wydziale Architektury Königlich Bayerische Technische Hochschule, powstały pierwsze szkice willi Jana Witkiewicza — ojca⁵. O zwożeniu materiału pisał też Witkiewicz w liście do Stanisława Ignacego w maju 1903 roku, choć dla niewtajemniczonych w „slang rodzinny” cytowany fragment może być niezrozumiały:

Dziś był Margrabia. Zajęty jest gromadzeniem marmurów i cyprysowych belek, i brązowych progów do pałacu Zbaraskich. Ale z daleka już trzeba to zwozić! Margrabia miał jechać na liman dniewowy do kąpieli, ale pałac Zbaraskich go wstrzymuje⁶.

„Margrabia” to żartobliwe przezwisko Wojciecha Roja, nazywanego też Markizem Le Roy⁷. W rodzinie twórcy stylu zakopiańskiego rodzinę Witkiewiczów nazywano Zbaraskimi (od znanego rodu szlacheckiego)⁸. Stąd planowaną willę Jana Witkiewicza określano jako „pałac Zbaraskich”⁹. W kolejnym liście, pisanym 6 lipca 1903 roku, czytamy: „Markiz Le Roy — trzęsie się od radości i zwozi materiał na pałac dla starszej linii”¹⁰.

³ List S. Witkiewicza do M. Witkiewiczówny, Zakopane, 26 marca 1903, Rps Zbiory Archiwalne Muzeum Tatrzańskiego [dalej: MT–ZA], Archiwum Witkiewiczowskie [dalej: Arch. Witk.], cyt. za: *Listy o stylu zakopiańskim...*, s. 252.

⁴ List S. Witkiewicza do M. Witkiewiczówny, Zakopane, 9 kwietnia 1903, Rps MT–ZA, Arch. Witk., cyt. za: *Listy o stylu zakopiańskim...*, s. 253.

⁵ M. Leśniakowska, *Architekt Jan Koszycz Witkiewicz (1881–1958) i budowanie w jego czasach*, Warszawa 1998, s. 145–146.

⁶ S. Witkiewicz, *Listy do syna*, oprac. B. Danek-Wojnowska, A. Micińska, Warszawa 1969, s. 105 (list 56).

⁷ *Ibidem*, s. 677 (przyp. 3).

⁸ *Ibidem*, s. 663 (przyp. 1).

⁹ *Ibidem*, s. 667 (przyp. 4).

¹⁰ *Ibidem*, s. 121–122 (list 76).

W sierpniu i we wrześniu 1903 roku Jan Witkiewicz Koszczyk spędzał wakacje w Zakopanem, gdzie przeprowadzał gruntowniejsze studia nad stylem zakopiańskim¹¹. W tym czasie prawdopodobnie dopracowywał plany willi. Udział stryja, Stanisława Witkiewicza, w powstawaniu projektu musiał być istotny, skoro zachował się jego szkic przedstawiający willę, w kształcie bardzo zbliżonym do oryginału¹². Ponadto Stanisław uchodził za projektanta domu nawet w rodzinie Witkiewiczów¹³.

Według Marty Leśniakowskiej budowę rozpoczęto w 1903 roku¹⁴, choć autorka nie jest w tym konsekwentna, bo w innym miejscu — w *Kalendarium* — podaje, że budowę rozpoczęto w kwietniu 1904 roku, a z kolei w *Katalogu obiektów* pisze, że nastąpiło to jesienią 1904 roku¹⁵. Jednak o trwających pracach budowlanych dowiadujemy się z listów Stanisława Witkiewicza do Stanisława Ignacego. Dnia 28 marca 1904 roku pisał: „Gazda, Markiz Roj i Gandara, wszyscy się Tobie kłaniają. Pałac Zbaraskich już ma sosręby i tragarczyki — na lipiec gotów”¹⁶. Dzień później, 29 marca tegoż roku, w kolejnym liście czytamy: „Dziś Twoim sposobem fotografowałem dom Stryja — wyobrażam, jak piekielnej podłości będą to fotografie”¹⁷.

W archiwum rodzinnym zachowało się kilka fotografii datowanych na 1904 rok, ilustrujących postęp prac budowlanych. Najstarsze dwa zdjęcia przedstawiają tylko fragment budynku z ukończonym zrębem, ale jeszcze bez więźby dachowej, pokazują najwyraźniej stan zaawansowania prac opisany w liście z 28 marca. Są to mianowicie fotografie przedstawiające widoki od strony północno-zachodniej¹⁸ oraz północno-wschodniej¹⁹. Można bez większego ryzyka założyć, że są to wspomniane fotografie wykonane przez Stanisława Witkiewicza, o których pisał w zacytowanym liście do syna. O trwającej budowie pisał też 10 kwietnia 1904 roku do Jana Gwalberta Pawlikowskiego: „Budujemy z Rojem na Jantolówce”²⁰.

Można więc wnioskować, że prace rozpoczęły się jesienią, ale nie 1904 lecz 1903 roku, skoro w marcu były już znacznie zaawansowane, a ukończenie budowy przewidywał Witkiewicz na lipiec roku 1904. Prace organizował i kierował

¹¹ M. Leśniakowska, *op. cit.*, s. 146.

¹² S. Witkiewicz, *Szkic willi „Na Antałówce”*, oł./pap. milimetr., 1903, Zbiory Sztuki Muzeum Tatrzańskiego [dalej MT-ZS], sygn. S/264/66/MT.

¹³ Por. M. Witkiewiczówna, *Wspomnienia o Stanisławie Witkiewiczu*, Warszawa 1936, s. 2.

¹⁴ M. Leśniakowska, *op. cit.*, s. 21.

¹⁵ *Ibidem*, s. 158.

¹⁶ S. Witkiewicz, *Listy do syna...*, s. 170 (list 108).

¹⁷ *Ibidem*, s. 172 (list 109).

¹⁸ Willa „Na Antałówce” w trakcie budowy — widok fragmentu od strony płn.-zach. Fot. 1904. MT-ZA, sygn. AF/14586/MT/IV-039.

¹⁹ Willa „Na Antałówce” w trakcie budowy — widok fragmentu od strony płn.-wsch. Fot. 1904. MT-ZA, sygn. AF/10600/MT/IV-033.

²⁰ *Listy o stylu zakopiańskim...*, s. 252. Nazwa pojawia się w trzech wersjach: „Antałówka” (oficjalna w literaturze), „Antołówka” (tradycyjna od nazwiska Antol), „Jantolówka” (gwarowa).

7. Willa „Na Antałówce” w trakcie budowy (stan surowy bez stolarki okiennej i drzwiowej)

nimi, jak wynika z wcześniej cytowanej korespondencji, Wojciech Roj²¹, główny współpracownik Stanisława Witkiewicza od czasu budowy willi „Korwinówka” (późniejsza „Oksza”)²². Natomiast pracami ciesielskimi kierował zapewne Jan Obrochta²³, również stały współpracownik Witkiewicza i Roja.

Na kolejnej fotografii z archiwum Witkiewiczów budynek jest już nakryty dachem, połacie dachowe pokryte są ceramiczną dachówką zakładkową, ale brakuje jeszcze stolarki drzwiowej i okiennej (na pierwszym planie idący Wojciech Roj)²⁴. Po stanie zaawansowania budowy można przypuszczać, że zdjęcie wykonano w czerwcu 1904 roku. Fotografię mógł wykonać także Sta-

²¹ Wojciech Roj (1839–1924) — przewodnik i towarzysz dra Tytusa Chałubińskiego, a od 1894 roku ścisły współpracownik Stanisława Witkiewicza. Organizował i prowadził prace budowlane przy większości willi zaprojektowanych przez twórcę stylu zakopiańskiego (por. Z. Moździerz, *Dom „Pod Jedłami” Pawlikowskich*, Zakopane 2003, s. 105).

²² Willa „Korwinówka” (późniejsza „Oksza”) została wzniesiona według projektu Stanisława Witkiewicza pod kierunkiem Wojciecha Roja w latach 1894–1895 (por. *Listy o stylu zakopiańskim...*, s. 169–196).

²³ Jan Obrochta Bartusiów (1859–1911) — cieśla (budarz), rodzony brat muzykanta Bartusia Obrochty. Wybudował większość domów w stylu zakopiańskim zaprojektowanych przez Stanisława Witkiewicza. Według własnych projektów wybudował dla siebie willę „Obrochtówka”, przy dzisiejszej ul. Kraszewskiego (1898), oraz willę „Turnia”, przy dzisiejszej ul. Kościuszki (1906) — zachowane do dziś (por. Z. Moździerz, *op. cit.*, s. 115).

²⁴ Willa „Na Antałówce” w trakcie budowy — widok ogólny od strony pld.-wsch. Fot. 1904. MT–ZA, sygn. AF/10638/MT/IV-033.

niśław Witkiewicz, choć jest wielce prawdopodobne, że jej autorem był Stanisław Ignacy, który lato tegoż roku spędził z rodzicami w Zakopanem²⁵. Budowa postępowała pod okiem Witkiewicza do końca lata. Nie została ona wbrew przewidywaniom zakończona w lipcu, w czym mogły przeszkodzić kłopoty zdrowotne Wojciecha Roja²⁶, ale bardziej zaważyły prawdopodobnie względy organizacyjne. W liście Stanisława Witkiewicza do syna, pisanym 22 września 1904 roku, czytamy: „Zamek się wykańcza, ale Markiz zapomniał o pewnych rzeczach i zwłoka”²⁷.

Marta Leśniakowska podała informację, że w związku z chorobą Stanisława Witkiewicza i jego wyjazdem do Lovranu prowadzenie budowy przejął bratanek, Jan Witkiewicz Koszczyc, który prawdopodobnie w tym czasie zaprojektował meble do willi²⁸. Rzeczywiście, w październiku Stanisław Witkiewicz rozchorował się na tyle poważnie, że dr Ignacy Baranowski odizolował go od rodziny i leczył we własnym domu (willa „Baranówka” przy ul. Marszałkowskiej, dzisiejszej ul. Kościuszki), a 21 października 1904 roku pod opieką syna, Stanisława Ignacego, wyjechał na Półwysep Istria²⁹. Nie jest to jednak do końca zgodne z prawdą. Otóż w liście do Stanisława Ignacego z 27 września tegoż roku artysta pisał: „Janek pilnuje robót koło domu, do którego Ciocia ma się wnieść za dwa tygodnie”³⁰.

Tak więc Jan Witkiewicz Koszczyc nadzorował budowę, zanim Stanisław Witkiewicz wyjechał nad Adriatyk. W związku z planowaną przeprowadzką siostry Stanisława Marii Witkiewiczówny (cioci Mery) i jego bratanicy Marii Witkiewiczówny (Dziudzi) na Antałówkę meble musiał Koszczyc zaprojektować wcześniej i w tym czasie musiały one być już w robocie. Ich wykonawcą był prawdopodobnie Kazimierz Sieczka, także ściśle współpracujący z Witkiewiczem i Rojem³¹. Kredens, regał i półeczka zachowały się do dzisiaj u córki Jana Witkiewicza Koszczycy, Henryki Szandomirskiej w Warszawie³².

Zdaniem Marty Leśniakowskiej budowę willi zakończono na początku 1905 roku, co miało związek z osiedleniem się w Zakopanem na stałe Jana Witkiewicza (seniora), jego siostry Marii (Mery) Witkiewiczówny oraz jego córki Niusi (Marii Witkiewiczówny Dziudzi, siostry Jana Witkiewicza Koszczycy)³³. Stani-

²⁵ S. Witkiewicz, *Listy do syna...*, s. 159.

²⁶ *Ibidem*, s. 182 (list 117 z 18 maja 1904).

²⁷ *Ibidem*, s. 204 (list 133).

²⁸ M. Leśniakowska, *op. cit.*, s. 146, 160.

²⁹ M. Olszaniecka, *Kalendarium życia i twórczości*, [w:] *Stanisław Witkiewicz 1851–1915*, red. prow. T. Jabłońska, Zakopane 1996, s. 38; D. Młazińska, *Stanisław Witkiewicz i Lovran*, [w:] *Stanisław Witkiewicz u Lovranu*, Zagreb [1998], s. 48.

³⁰ S. Witkiewicz, *Listy do syna...*, s. 205 (list 134).

³¹ Kazimierz Sieczka (ur. 1859) — stolarz, w 1888 roku ukończył Szkołę Przemysłu Drzewnego w Zakopanem (por. Z. Możdziej, *op. cit.*, s. 119).

³² M. Leśniakowska, *op. cit.*, s. 160. Henryka z Witkiewiczów Szandomirska, ur. 6 czerwca 1924 roku, była najmłodszym dzieckiem Jana Witkiewicza Koszczycy; miała dwóch braci: Jana Adama (1909–1940) i Rafała Jerzego (1911–1978) — *ibidem*, s. 101.

³³ *Ibidem*, s. 146. Według informacji Elżbiety Witkiewicz-Schiele, Jan Witkiewicz senior nigdy nie mieszkał w Zakopanem na stałe. Był inżynierem budowy dróg i pracował na Kaukazie

sław Witkiewicz podawał datę budowy willi: „1904”³⁴, co potwierdza data na so-rębie, chociaż zwyczajowo był to rok jego wbudowania, a nie zakończenia prac. Bożena Danek-Wojnowska w przypisach do *Listów do syna* podała informację, że Maria (Mery) Witkiewiczówna przeniosła się do Zakopanego i zamieszkała w willi „Na Antałówce” w 1904 roku³⁵. Z kolei Michał Jagiełło, podając krótką notkę biograficzną Jana Witkiewicza Koszczyca w komentarzu listu do stryja, napisał, że ten: „Wspólnie ze Stanisławem zbudował »Witkiewiczówkę« (1904–1905) na Kozińcu [winno być: na Antałówce — przyp. Z.M.] w Zakopanem”³⁶.

Tymczasem z zacytowanej korespondencji Stanisława Witkiewicza ze Stanisławem Ignacym, datowanej na 27 września 1904 roku, wynika, że Maria (Mery) Witkiewiczówna przeniosła się na Antałówkę w październiku tegoż roku. Natomiast z listów pisanych z Lovranu do Zakopanego z końcem lutego i na początku marca 1905 roku wynika, że Jan Witkiewicz senior przyjechał do Zakopanego na początku marca 1905 roku. W liście z 28 lutego czytamy między innymi: „Od Cio-ci Żeni miałem też list, który mnie uspokoił co do Stryja Jana — już jest w drodze do Zakopanego przez Petersburg i Syłgudyszki — z Potz[?!]! Troszkę obdalno!”³⁷

Następnego dnia, 1 marca, pisał zaś:

Dziś telegrafowałem do Janka [bratanka, Jana Witkiewicza Koszczyca — przyp. Z.M.], żeby ich uspokoić co do Jasia [brata, Jana Witkiewicza — przyp. Z.M.]. Mery pisze dziś rozpaczliwą kartkę, a Żeni pisała wczoraj, że Jaś u nich i przez Syłgudyszki jedzie do Zakopanego. Wre tam w tej Rosji i u nas jak na wulkanie...³⁸

I wreszcie w liście z 3 marca 1905 roku czytamy: „Od Was dziś nie było nic. Natomiast telegram Stryja Jana już z Zakopanego uspokaja ostatecznie obawy o jego całość”³⁹.

Trudno więc zgodzić się z Martą Leśniakowską i uznać, że budowę zakończono na początku 1905 roku. Można przyjąć, że ostatecznie willa była gotowa w październiku roku 1904. Potwierdza to także najstarsze zdjęcie ukończonego budynku autorstwa Józefa Rysia, datowane na 1904 rok, przedstawiające willę od strony południowo-wschodniej⁴⁰. Zachowało się także zdjęcie przedstawiające „domek służbowy i studnię”, również datowane na 1904 rok, wykonane przez Józefa Jaworskiego⁴¹.

w Baku. W czasie I wojny światowej osiadł w Warszawie i tam zmarł w 1920 r. w wieku 74 lat. Został pochowany na Powązkach.

³⁴ S. Witkiewicz, *Styl zakopiański*, z. 2. *Ciesielstwo*, Lwów 1911, tab. 16.

³⁵ Por. S. Witkiewicz, *Listy do syna...*, s. 658.

³⁶ *Listy o stylu zakopiańskim...*, s. 377.

³⁷ S. Witkiewicz, *Listy do syna...*, s. 247 (list 157).

³⁸ *Ibidem*, s. 246 (list 158).

³⁹ *Ibidem*, s. 249 (list 160).

⁴⁰ Willa „Na Antałówce”, widok ogólny od strony pld.-wsch. Fot. Józef Ryś, ok. 1905, [w:] S. Witkiewicz, *Styl zakopiański...*, tabl. 16.

⁴¹ Służbówka i studnia przy willi „Na Antałówce”. Fot. Józef Jaworski, 1904. MT–ZA, sygn. AF/7735/MT/II-017.

Reasumując zatem, willę ufundował brat Stanisława Witkiewicza — Jan. Projekt został wykonany przez jego syna Jana Witkiewicza Koszczycza, zapewne przy znacznym współudziale stryja Stanisława, twórcy stylu zakopiańskiego. Budowę zorganizował i prowadził Wojciech Roj. W tym czasie willa nosiła nazwę „Na Antałówce” (wg tradycji rodzinnej „Na Antołówce” lub prościej „Antołówka”).

Na temat formy architektonicznej willi dużo informacji zamieścił Stanisław Witkiewicz w drugim zeszycie *Stylu zakopiańskiego*, zatytułowanym *Ciesielstwo*, a opublikowanym w 1911 roku we Lwowie. Czytamy w nim między innymi:

Dom „Na Antałówce” różni się od poprzednich [tj. „Koliby”, „Pepity”, „Okszy”, „Zofiówki”, „Pod Jedlami” — przyp. Z.M.] dachem wyglądownym, obejmującym jedną płaszczyznę dwa wygłędy i dwa pokoje piętra. Jest to wypróbowanie pokrycia domu, przy którym kształt dachu i jego konstrukcja upraszcza się bardzo, dając zarazem możliwość lepszego wyzyskania przestrzeni poddasza, a nic nie tracąc ani pod względem mocy, ani pod względem łatwości spływu wód deszczowych. Jednocześnie daje to znowu inną odmianę form zakopiańskiego budownictwa, powstałą z zasadniczo czystych, stylowych jego pierwiastków. Licowa strona domu też się różni od innych biegnącą dookoła galerią z jednej strony, wschodniej, łączącą się z przyłapem, z drugiej, prowadzącą na werandę, umieszczoną przy wschodniej ścianie szczytowej⁴².

Na podstawie nabytych doświadczeń, zwłaszcza przy budowie domu „Pod Jedlami” i willi „Na Antałówce”, twórca stylu zakopiańskiego postulował zmiany w rozkładzie funkcjonalnym willi, które uzasadniał w następujący sposób:

Jakkolwiek dom „Na Antałówce”, ostatni w szeregu, zbudowany został z uwzględnieniem całego doświadczenia zdobytego przy poprzednich budowach, doświadczenia dotyczącego możliwie dogodnego przystosowania mieszkania do warunków klimatycznych, jednak pozostawia on jedną wątpliwość: mianowicie co do słuszności umieszczenia przyłapu na wschodnim węgle domu. „Pod Jedlami” i „Na Antałówce” został on umieszczony z myślą o tym, żeby wiatr halny nie zapierał się w jego wgłębieniu, czyniąc niemożliwym otwarcie drzwi i wyjście na dwór, i zresztą z myślą, żeby południowo-zachodnia strona, najbardziej nasłoneczniona, mogła być użyta na pokoje sypialne. Otóż, jak się pokazało, pokoje te tracą dużo ze swoich koniecznych przymiotów ciszy i spokoju wskutek szarpania się wiatru halnego o węgiel domu i sąsiednią werandę, wskutek napierania na okna i szamotania się pod strzechą. Może więc w Zakopanem, przy tak wybitnym miejscowym zjawisku powietrznym, należałoby raczej na wschodni kraniec domu przerzucić pokoje sypialne?⁴³

⁴² S. Witkiewicz, *Styl zakopiański...*, s. 12–13.

⁴³ *Ibidem*.

Wreszcie zwrócił uwagę na problem bezpieczeństwa pożarowego, tak istotny w Zakopanem, gdzie dominowały gontowe pokrycia dachowe:

Ponieważ gonty ze względów bezpieczeństwa od ognia wychodzą z użycia, „Na Antałówce” więc do pokrycia dachu użytą została dachówka. Tu znowu doświadczenie pokazało, że ciężar jej zbyt waży na rysie przyłapu, wytwarzając ciśnienie na węgle, które po prostu zgmiotło płazy, że zatem dach taki wymaga wzmocnienia konstrukcji ponad *przyłapem* lub też zastąpienia dachówki lżejszym materiałem — np. eternitem⁴⁴.

Willa „Na Antałówce”, mimo że utrzymana w proporcjach stylu witkiewiczowskiego, nosi jednak już wyraźne znamiona bardziej „architektonicznego” niż „malarzkiego” podejścia do formy. Dekoracja rzeźbiarska została praktycznie wyeliminowana z elewacji, a na balustradach dominują filunki. Domek służbowy ma już charakterystyczne dla późniejszej twórczości Jana Witkiewicza Koszczyca — „wole oko” w połaci dachowej jako doświetlenie przestrzeni strychowej. Można zatem stwierdzić na zakończenie, że forma architektoniczna willi „Na Antałówce”, mimo klasycznych proporcji witkiewiczowskich, należy do nurtu „architektonicznego” stylu zakopiańskiego, który rozwijał się równolegle z nurtem „malarzskim” (witekiewiczowskim) i był reprezentowany między innymi przez Zygmunta Dobrowolskiego (wille: „Nieczuja”, „Nałęcz” i „Borek” przy ul. Jagiellońskiej) i Tadeusza Stryjeńskiego (willa „Ubocz” na Uboczy, Hotel-Pension „Skoczyska” przy ul. Kościeliskiej — wspólnie z Z. Dobrowolskim)⁴⁵.

Gniazdo Witkiewiczów (1905–1945)

Dalsze dzieje budynku związane były nadal z rodziną Witkiewiczów. Z wizyt rodzinnych przetrwała bardzo skromna dokumentacja fotograficzna. W archiwum rodzinnym zachowało się zaledwie kilka zdjęć wykonanych we wnętrzach, a przedstawiających: Stanisława Witkiewicza z małym Henrykiem Regulskim, synem bratanicy Elwiry⁴⁶, Jana Witkiewicza-seniora⁴⁷ Marii (Mery) Witkiewiczówny oraz sceny rodzinne przy stole z Marią-Dziudzią, Elwirą Regulską, ciocią Mery i Janem-seniosem⁴⁸. Na podstawie korespondencji Stanisława Witkiewicza z synem można sądzić, że fotografie te powstały w 1906 lub 1907 roku. W liście pisanym 1 marca

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Por. Z. Moździerz, *Geneza i rozwój stylu zakopiańskiego*, [w:] *idem*, *Dom „Pod Jedlamy”* ..., s. 9–100.

⁴⁶ Stanisław Witkiewicz z Henrykiem Regulskim, synem bratanicy w willi „Na Antałówce”. Fot. ok. 1906. MT–ZA, sygn. AF/6866/MT/III–020, AF/10633/MT/IV–033.

⁴⁷ Jan Witkiewicz, starszy brat Stanisława Witkiewicza, w willi „Na Antałówce”. Fot. ok. 1906. MT–ZA, sygn. AF/6898/MT/III–020.

⁴⁸ Maria-Mery Witkiewiczówna w pokoju południowym w willi „Na Antałówce”. Fot. ok. 1906. MT–ZA, sygn. AF/10634/MT/IV–033.

1906 roku czytamy: „Ja piszę — jeździłem na Antałówkę, gdzie Stryj imponuje swymi wąsami jak olbrzymi chrabąszcz”⁴⁹.

Rzeczywiście, na jednym z wymienionych zdjęć przedstawiony jest Jan Witkiewicz senior z sumiastymi wąsami, jakby specjalnie pozując w celu zaprezentowania ich rozmiaru. Pięciokątny piec w tle świadczy o tym, że fotografia została wykonana w pokoju południowym⁵⁰. W tym samym pokoju został sfotografowany Stanisław Witkiewicz z siostrzeńcem, ale po drugiej stronie wspomnianego pieca. Trzecia fotografia, przedstawiająca Marię Witkiewiczównę w tym samym pokoju, musiała być wykonana nieco później, około 1910 roku. Świadczy o tym ta sama półeczka, która wisi na kobiercu o charakterystycznym wzorze, o detalach identycznych na obu zdjęciach, ale rozkład mebli jest już inny. Autorem fotografii mógł być Stanisław Ignacy, który spędził wakacje 1906 i 1910 roku w Zakopanem, a w roku 1907 mieszkał tu na stałe⁵¹, albo jego kuzyn Jan Witkiewicz Koszczyc, który przyjeżdżał tu na letni wypoczynek z Nałęczowa.

Podobno jednak Jan Witkiewicz nosił się z zamiarem sprzedania willi „Na Antałówce”, o czym świadczy korespondencja Oktawii Żeromskiej z mężem Stefanem Żeromskim⁵². Marta Leśniakowska pisała:

8. Służbówka i studnia przy willi „Na Antałówce”

⁴⁹ S. Witkiewicz, *Listy do syna...*, s. 324 (list 236).

⁵⁰ Por. Willa „Witkiewiczówka”, piec w pokoju pld. Fot. Z. Moździerz, 1993. Zbiory autora.

⁵¹ Por. S. Witkiewicz, *Listy do syna...*, s. 212, 424.

⁵² O. Żeromska, *Listy do Stefana Żeromskiego*, oprac., wstępem i przypisami opatrzył Z.J. Adamczyk, Łódź 1972, s. 64–65. Według informacji Elżbiety Witkiewicz-Schiele, w rodzinie Witkiewiczów wątek ten nie był nigdy podejmowany.

Jan Witkiewicz ojciec, mieszkający w „Witkiewiczówce” [wówczas willa nosiła nazwę „Na Antałówce” — przyp. Z.M.] w Zakopanem, odwiedzwszy po raz pierwszy Nałęczów w lecie 1909 r. z okazji narodzin swego pierwszego wnuka Jana Adama, był tak zachwycony miejscowością, że chciał nawet sprzedać Antałówkę „i tu coś kupić”, do czego jednak ostatecznie nie doszło⁵³.

Do sprzedaży nie doszło zapewne z powodów rodzinnych. Willa „Na Antałówce” pełniła funkcję rodzinnego domu Witkiewiczów i Jan z pewnością zdawał sobie z tego sprawę, ale spontanicznie mógł wyrazić taką chęć. Mniej więcej z tego okresu zachowała się fotografia wykonana przez Józefa Jaworskiego, przedstawiająca widok willi „Na Antałówce” od strony południowo-zachodniej. Widoczne na niej podrośnięte krzewy przed frontem budynku świadczą, że zdjęcie wykonano około 1910 roku⁵⁴. Być może zostało ono zrobione z myślą o Wystawie Podhalańskiej we Lwowie w 1911 roku, jednak na ekspozycji zaprezentowano wcześniejsze zdjęcie Józefa Rysia⁵⁵ oraz fotografię przedstawiającą „domek służbowy i studnię”, autorstwa Józefa Jaworskiego⁵⁶. Te same zdjęcia wykorzystane zostały także w drugim zeszycie *Stylu zakopiańskiego* Stanisława Witkiewicza, opublikowanym we Lwowie w 1911 roku⁵⁷. Prawdopodobnie na lwowską wystawę Maria-Dziudzia Witkiewiczówna przygotowała też trzy rysunki tuszem, przedstawiające elewację frontową i dwie elewacje boczne⁵⁸.

Podczas I wojny światowej i w okresie międzywojennym zamieszkiwała tu Maria Witkiewiczówna, siostra Stanisława Witkiewicza (zwana w rodzinie „Ciocią Mery”) wraz ze swą bratanicą, siostrą Jana Witkiewicza Koszczyca, rzeźbiarką, także Marią Witkiewiczówną (nazywaną przez rodzinę „Dziudzią”). W 1920 roku zmarł w Warszawie jej ojciec, dotychczasowy właściciel willi, Jan Witkiewicz⁵⁹. Jak podaje Marta Leśniakowska, spadkobiercami zostały jego dzieci: Jan (architekt, projektant domu) i Maria (rzeźbiarka mieszkająca w willi). Nie potwierdza tego wnuczka Jana Witkiewicza Koszczyca, Elżbieta Witkiewicz-Schiele. Według jej informacji, jedyną spadkobierczynią została Maria-Dziudzia Witkiewiczówna⁶⁰.

Na początku lat trzydziestych XX wieku, 12 lipca 1931 roku, czyli po dwudziestu siedmiu latach od jej wybudowania, na posiedzeniu Komitetu Witkiewiczowskiego w Zakopanem wysunięto postulat, by willę, błędnie uznawaną za dzieło Stanisława Witkiewicza, wpisać do rejestru zabytków jako jeden

⁵³ M. Leśniakowska, *op. cit.*, s. 109.

⁵⁴ Willa „Na Antałówce”, widok od strony pld.-zach. Fot. Józef Jaworski, ok. 1910. MT-ZA, sygn. AF/7754/MT/II-003.

⁵⁵ Por. *Katalog Wystawy Podhalańskiej*, Lwów 1911, s. 24, poz. 16.

⁵⁶ *Ibidem*, poz. 17.

⁵⁷ S. Witkiewicz, *Styl zakopiański...*, tabl. 16.

⁵⁸ M. Witkiewiczówna, „Witkiewiczówka” — fasada i 2 elewacje boczne, rys. piórkiem/karton, [b.d.]. MT-ZS, sygn. S/103a, b, c/MT.

⁵⁹ S. Witkiewicz, *Listy do syna...*, s. 651; M. Leśniakowska, *op. cit.*, s. 145.

⁶⁰ M. Leśniakowska, *op. cit.*, s. 158.

z pierwowzorów stylu zakopiańskiego⁶¹. Efektem było orzeczenie Konserwatora Okręgu Krakowskiego z 7 grudnia 1931 roku o uznaniu willi „Koliba” i domu „Pod Jedlami” za zabytki sztuki⁶², jednakże bez „Witkiewiczówki”.

Po śmierci — w grudniu 1931 roku — matki, Marii z Pietrzkiewiczów Witkiewiczowej⁶³, Stanisław Ignacy, znany już jako Witkacy⁶⁴, wbrew powszechnej przyjętej opinii, nie zamieszkał od razu na Antałówce. Po wyprowadzeniu z pensjonatu „Zośka” (dziś ul. Krupówki 77), Witkacy wraz z matką zamieszkali w willi „Olma” Heleny i Teodora Białynickich Birulów (dziś ul. Zamoyskiego 7). Stanisław Ignacy mieszkał tam do 1933 roku, czyli do czasu, gdy Birulowie przenieśli się do Chodzieży. Wtedy dopiero zamieszkał w willi „Na Antałówce”.

Trudno powiedzieć, kiedy doszło do zmiany nazwy willi z „Na Antałówce”, jak jeszcze w latach 20. podawał przewodnik Zwolińskich (1925), na „Witkiewiczówka”, ale stało się to niedługo po tym, jak Witkacy zamieszkał w willi. Otóż w 1934 roku, jak informował inny z kolei przewodnik po Zakopanem prof. Teofila Klinga, literat i artysta malarz Stanisław Ignacy Witkiewicz mieszkał w willi... „Witkiewiczówka”. Zachowała się też fotografia Stanisława Ignacego Witkiewicza stojącego przy ogrodzeniu willi, a na jej odwrocie, notka napisana ręką artysty: „Tu umrę kiedyś zakokainizowany... i dopisek w kwadratowym nawiasie „pod płótnem »Witkiewiczówki« na Antałówce”, wykonany, jak mnie poinformował Stefan Okołowicz, ręką Krystyny Człogowskiej⁶⁵.

Najczęściej z nazwiskiem Witkacego kojarzona jest dzisiaj „Witkiewiczówka”, ale jego pobyt tutaj jest słabo przebadany i udokumentowany⁶⁶. Na ten temat jako jeden z niewielu pisał Andrzej Drozd:

⁶¹ Obrady Komitetu Witkiewiczowskiego w Zakopanem. „Wierchy” 9, 1931, s. 192–193.

⁶² Pismo L. A.K. I–139–31, Kraków, 7 grudnia 1931, Mps Archiwum Domowe Pawlikowskich, obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej. Orzeczenie wydano na mocy rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 6 marca 1928 roku o opiece nad zabytkami (por. też T. Jabłońska, Z. Moździerz, „Koliba”, *pierwszy dom w stylu zakopiańskim*, Zakopane 1994, s. 117; Z. Moździerz, *Dom „Pod Jedlami”*..., s. 285).

⁶³ Maria z Pietrzkiewiczów Witkiewiczowa (1853–1931) — ukończyła Konserwatorium Warszawskie (1872) i przez długie lata była nauczycielką muzyki. Za Stanisława Witkiewicza wyszła w 1883 roku. W Zakopanem uczyła w Szkole Gospodarstwa Domowego w Kuźnicach oraz dawała lekcje prywatne. W latach późniejszych prowadziła pensjonat „Nosal” na Bystrem (od 1913), a w okresie międzywojennym kolejno: „Wawel” przy ul. Krupówki, „Tatry” przy ul. Chramcówki, „Elektron” oraz „Zośka” przy ul. Krupówki. Zmarła 3 grudnia 1931 roku (W. Białas, *Cmentarz na Pęksowym Brzyzku w Zakopanem*, Pelplin 2005, s. 143–145).

⁶⁴ M. Pinkwart, L. Długolecka, *Zakopane. Przewodnik historyczny*, Bielsko-Biała 2003, s. 265; A. Micińska, *Kronika życia i twórczości Stanisława Ignacego Witkiewicza w latach 1918–1939*, [w:] *idem, Istnienia poszczególne: Stanisław Ignacy Witkiewicz*, Wrocław 2003, s. 176.

⁶⁵ Witkacy przy ogrodzeniu „Witkiewiczówki”. Fot. S.I. Witkiewicz, ok. 1935. MT–ZA, bez sygnatury.

⁶⁶ Odpryski wiadomości o pobycie Witkacego na Antałówce można znaleźć w jego korespondencji — por. między innymi J. Degler, *Listopisanie Witkacego*, [w:] *idem, Witkacego portret wielokrotny. Szkice i materiały do biografii (1918–1939)*, Warszawa 2009, s. 311–467; S.I. Witkie-

To właśnie tutaj w latach 30-tych ciągnęli goście, by zaobstalować swój wizerunek w głośniejszej Firmie Portretowej „S.I. Witkiewicz”. Tu również Mistrz pracował nad tym, jak zaaplikować swoim czytelnikom metafizyczny wstrząs i wyrwać ich dusze z „ciepłych objęć otępienia”⁶⁷.

O Witkacym autorzy przewodnika historycznego po Zakopanem pisali:

Witkiewicz junior był bardzo charakterystyczną postacią Zakopanego lat międzywojennych. Żywo uczestniczył w życiu kulturalnym i towarzyskim miasta, a jego ekscentryczne zachowanie stanowiło temat licznych plotek i anegdot. W „Witkiewiczówce” na pierwszym piętrze miał dwie pracownie, gdzie malował, pisał i przyjmował gości. Zakopane zajmuje także wiele miejsca w jego twórczości literackiej — tutaj częściowo rozgrywa się akcja powieści: *622 upadki Bunga*, *Pożegnanie jesieni* i *Nienasycenie*. Bohaterowie tych dzieł to często sparodiowane postaci znanych mieszkańców i bywalców Zakopanego⁶⁸.

Zachowały się nieliczne zdjęcia z pracowni Firmy Portretowej. Należy do nich fotografia Józefa Głogowskiego z marca 1934 roku⁶⁹. Być może miało to związek z tym, że Witkacy nie był w najlepszych stosunkach z ciotką Mery, choć w „Witkiewiczówce” wynajmowali czasem pokój jego znajomi, między innymi Kazimierz Czachowski, krytyk literacki i historyk literatury (jeden z niewielu doceniających twórczość Stanisława Ignacego), któremu Witkacy pokwitował opłatę za pobyt na wizytówce Teodora Białynickiego-Biruli: „Kfitóję [!] odbiór 14 zł pol[skich] od p. K. Czachowskiego za pensjonat w domu Ciotki Mery”⁷⁰.

Janusz Degler na temat pobytu Witkacego w „Witkiewiczówce” pisał między innymi:

Od sześciu lat mieszkał z ciotką Mery i kuzynką Marią (Dziudzią) w willi „Witkiewiczówka” na Antałówce. Stosunki między nimi nigdy nie układały się najlepiej. Obie stare panny lekcewały go jako artystę i uważały, że swoim zachowaniem przynosi ujmę rodzinie Witkiewiczów. Na tym tle rodziły się konflikty, kłótnie i ciągle nieporozumienia, często z błahych powodów⁷¹.

Z pewnością był też bardziej poważny powód związany ze stosunkiem do pamięci jego Ojca i Matki, która nie była akceptowana przez rodzinę Wit-

wicz, *Listy do żony (1936–1939)*, przygotowała do druku A. Micińska, oprac. i przypisami opatrzył J. Degler, Warszawa 2012.

⁶⁷ A. Drozd, *Szelki Witkacego*, „Głos Wielkopolski” 1992, nr 263, s. 23.

⁶⁸ M. Pinkwart, L. Długołęcka-Pinkwart, *op. cit.*, s. 266.

⁶⁹ Stanisław Ignacy Witkiewicz w swojej pracowni w „Witkiewiczówce”. Fot. Jan Głogowski, marzec 1934. Kolekcja Ewy Franczak i Stefana Okołowicza, [w:] J. Degler, *Witkacego portret wielokrotny...*, s. 357, fot. 112.

⁷⁰ J. Degler, *Witkacego portret wielokrotny...*, s. 372.

⁷¹ *Ibidem*, s. 304.

kiewiczów, w odróżnieniu od Marii Dembowskiej, przyjaciółki i opiekunki twórcy stylu zakopiańskiego w ostatnich latach jego życia w Lovranie⁷². Witkacy oburzony był, na przykład, książką ciotki *Wspomnienia o Stanisławie Witkiewiczu*⁷³. W liście do Jerzego Eugeniusza Płomińskiego pisał: „Ciotki książka ohydna, jeśli chodzi o pamięć o Matce, a snobistyczna i głupia, jeśli [chodzi] o Ojca”⁷⁴.

Także od czasu do czasu zaostrzały się konflikty z ciotką na tle wysokości opłat za komorne. Z wszelkich kłótni Witkacy zwierzał się żonie. W liście z 24 sierpnia 1936 roku pisał:

Ciotka na propozycję 4 zł zrobiła ordynarną awanturę, że jakbym poprosił o łaskę, toby zrobiła, a jak tak po kupiecku, to nie. Że się „dowiaduję” o cenach i potem jej propozycję robię.

Całe chamstwo Wit[kiewiczów] wyszło na jaw. Mam niesmak, że to zrobiłem⁷⁵.

O wygodach, a właściwie ich braku, w „Witkiewiczówce”, dowiadujemy się z listu Witkacego do Hansa Corneliusa, niemieckiego filozofa, z którym przyjaźnił się od 1935 roku i którego zaprosił do Zakopanego we wrześniu roku 1937⁷⁶. W liście z 29 września, w którym rozwiewał obiekcje filozofa co do kosztów pobytu, na końcu wyjaśniał:

To wielka kompromitacja, ale w domu mojej ciotki nie ma wody ani elektryczności (niestety gazu w Zakopanem nie znamy — nous autres zakopaniens), a WC jest przybytkiem tak pierwotnym, że (mężczyźni) trzeba „srać” na powietrzu (vol[!]ley)⁷⁷.

Witkacy mieszkał w „Witkiewiczówce” niemal do końca sierpnia 1939 r. Z listów do żony wynika, że Stanisław Ignacy miał już dosyć wspólnego pobytu i zamierzał jeszcze w sierpniu tegoż roku opuścić Zakopane. W lipcu konflikt się zaostrzył, Janusz Degler pisał w związku z tym: „Tym razem poszło o kapelusz, który zaginął. Była to piękna panama, w której Witkacy lubił się fotografować”⁷⁸.

Witkacy jak zwykle poskarżył się żonie Jadwidze z Unrugów Witkiewiczowej, w liście pisanym 30 lipca 1939 roku: „Sprawa z panamą b.[ardzo] przykra, bo

⁷² Por. Z. Moździerz, *Stanisław Witkiewicz (1851–1915). Szkic biograficzny*, [w:] *Stanisław Witkiewicz — człowiek, artysta, myśliciel. Materiały z sesji zorganizowanej w osiemdziesiątą rocznicę śmierci artysty, Zakopane 20–22 października 1995*, red. Z. Moździerz, Zakopane 1997, s. 11–49.

⁷³ M. Witkiewiczówna, *op. cit.*

⁷⁴ J. Degler, *Witkacego portret wielokrotny...*, s. 109, 440 (z listu do Jerzego Eugeniusza Płomińskiego. Warszawa, 2 lutego 1937).

⁷⁵ S.I. Witkiewicz: *Listy do żony...*, s. 63 (list 1022).

⁷⁶ J. Degler, *Witkacego portret wielokrotny...*, s. 255–266 (*O przyjaźni Witkacego z Hansem Corneliussem*).

⁷⁷ *Ibidem*, s. 112.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 304 (*Ostatnie lato*).

świadczy o zupełnym rozwydrzeniu służby na Ant[ołówce] i zupełnej bezsilności Ciotek, i dość ich (tych ost[atnich]) paskudnego stosunku do mnie”⁷⁹.

Złożył nawet na policji doniesienie o kradzieży, ale kapelusz się nie odnalazł. Niebawem pojawiły się nowe przykrości. Tydzień później, 6 sierpnia 1939 roku, pisał z rozgoryczeniem:

To, co się dzieje na Antołówce, wymagałoby szerokiego opisu. Nie masz pojęcia do jakiej głupoty i potworności mogą dojść ludzie.

Brak pracy intelektualnej doprowadza do tego ohydny typu autorytatywnych a idiotawych starców i staruszek. Kotusie [Maria (Mery) i Maria (Dziudzia) Witkiewiczówny — przyp. Z.M.] rok temu krzyczały przed Langierem [Tadeusz Langier, pionier fotografii kolorowej w Polsce, legionista, — przyp. Z.M.] „Nina męczennica” — i to wszystko dzieje się przy służbie, która słysząc to wszystko, rozwydrza się tak, że zdaje się na skutek ich zeznań wczoraj w policji traktowano mnie jako jakieś podejrzané indywiduum.

Trzeba będzie opuścić ten ohydny dom. Życie z wrogami u dołu i u góry jest niemożliwe.

Zwijam zakopiańską centralę i czynię tu filię, taką jak w Toruniu — lub Lwowie. Mam dość Zakopanego. Taki Megierenhaus może obrzydzić nawet pejzaż olczański. Kompromisy dla balkonu są zbyt wysokie⁸⁰.

Po kilku dniach nowa nieprzyjemność. Dnia 15 sierpnia tegoż roku pisał do żony:

Są nowe komplikacje na Antołówce. Wszystko ustnie. Nowa przykreść, bo między listonoszem a Dziudzią zaginał los III kl. na loterię. [...] On źle doręczył, a ona wyrzuciła. Jeśli będzie wygrana, a tzw. „okaziciel losu” nie ukradł, to stracę beznadziejnie⁸¹.

Wygranej na szczęście nie było i konflikt poszedł w zapomnienie.

Wyjazd do Warszawy przyspieszyły wydarzenia zwiastujące nieuchronny wybuch wojny. W kartce do żony Jadwigi, wysłanej 24 sierpnia, ale napisanej dwa dni wcześniej, Witkacy pisał: „Jestem dość wytrącony z równowagi syt[ua]cją og[ólną] i ogarnia mnie powoli wściekłość i szal bojowy. Skończyłem dziś przedostatni portret i jutro zaczynam ostatni”⁸².

W nocy z 22 na 23 sierpnia Stanisław Ignacy wykonał w swej pracowni w „Witkiewiczówce” ostatni portret. Zdaniem Ireny Jakimowicz, wybitnej znaw-

⁷⁹ S.I. Witkiewicz, *Listy do żony...*, s. 271 (list 1261). Stefan Okołowicz, historyk fotografii i wybitny znawca twórczości fotograficznej Stanisława Ignacego Witkiewicza twierdzi, że Witkacy „uwielał ową panamę nosić, natomiast fotografie zachowały się nieliczne”.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 276 (list 1265).

⁸¹ *Ibidem*, s. 281 (list 1271).

⁸² *Ibidem*, s. 288 (list 1277).

czyni twórczości artystycznej Witkacego, różni się on od autoportretów, które powstały do tego czasu:

Wszystkie poprzednie portrety, choć powściągliwe i spokojne w formie, kryją w sobie dramat, przeczucie kataklizmu, jakie narastało w człowieku nie pierwszej już młodości i nie najlepszego zdrowia, zmęczonym i znerwicowanym. [...] autoportret ostatni chronologicznie uderza nie intensyfikacją grozy, ale dziwnym spokojem. Piękna męska twarz, choć znać na niej przebyte burze życia, ma w sobie szczególną prostotę i monumentalność, godność, jaką daje poczucie dystansu. Oczy, szeroko otwarte, patrzą już bez przerażenia w przyszłość. Chłodny błękit dalekiego nieba mówi, być może, o wewnętrznej zgodzie na przejście w rejony wiecznego spokoju⁸³.

Na początku okupacji w „Witkiewiczówce” zamieszkał malarz i dyplomata Konrad Czarnocki wraz z rodziną. Niedługo potem, w 1940 r., zmarła w Zakopanem „Mery” Witkiewiczówna⁸⁴, a załamaną „Dziudzię”, po uroczystościach pogrzebowych, zabrał do Warszawy jej brat, Jan Witkiewicz Koszczyc, a dom udostępniono pani Kazimierze z Zagórskich Jarosławskiej, która zarządzała pensjonatem, oraz Aleksandrze Zagórskiej⁸⁵. W archiwum Muzeum Tatrzańskiego zachowała się fotografia willi autorstwa Henryka Josta z początku lat czterdziestych XX wieku⁸⁶. Można dzięki niej ocenić ówczesny stan techniczny, wskazujący na brak bieżących remontów i prac reparacyjnych. Na zdjęciu można dostrzec brak balustrady przy schodach na przyłap, nieco zniszczone pokrycie dachowe oraz brak korony na frontowym kominie. Zapewne niski standard (brak instalacji wodociągowej i elektrycznej), podobnie jak w domu „Pod Jedłami”, zdecydował o tym, że Niemcy w czasie okupacji nie zarekwizowali willi na własne potrzeby⁸⁷.

Dalsze losy (1945–2013)

Powojenne losy „Witkiewiczówki” są już mniej ciekawe. Dnia 13 października 1946 roku (podawany jest też rok 1947) willa została wpisana do rejestru zabytków (nr rej. A. 52 lub A. 132). W roku 1948 Maria „Dziudzia” Witkiewiczówna wydzierżawiła willę Oddziałowi Warszawskiemu Stowarzyszenia Hi-

⁸³ I. Jakimowicz, *Witkacy. Autoportrety*, „Przekrój” 1985, nr 2103, s. 12–13 (na okładce reprodukcja autoportretu); zob. też A. Micińska, *Dichtung und Wahrheit. Historia ostatniego autoportretu Witkacego*, „Na Głos” 1992, nr 8, s. 48–60.

⁸⁴ Por. S. Witkiewicz, *Listy do syna...*, s. 638 (przyp. 7).

⁸⁵ Aleksandra Zagórska (1881–1943) — żołnierz legionów w randze ppłk. W latach 20. XX wieku tworzyła we Lwowie polską policję.

⁸⁶ Willa „Witkiewiczówka”, widok od frontu. Fot. H. Jost, ok. 1940, MT–ZA, sygn. AF/2565/MT/IV-002.

⁸⁷ Por. Z. Moździerz, *Dom „Pod Jedłami”* ..., s. 288.

storków Sztuki, który urządził w niej Dom Pracy Twórczej funkcjonujący tu do 1956 roku⁸⁸.

O dalszych losach willi czytamy w przewodniku historycznym po Zakopanem:

W 1956 r. najemcą został Centralny Ośrodek Badawczo-Projektowy Budownictwa Ogólnego, a Henryk Worcel w swojej książce *Wpisani w Giewont* ironizował, że to najlepszy pomnik wystawiony surrealistomowi Witkacego — urządzić w „Witkiewiczówce” dom pracy twórczej biura typowych projektów⁸⁹.

W innej swej publikacji Pinkwartowie twierdzą, że współużytkownikiem został w tym czasie Związek Zawodowy Pracowników Przemysłu Budowlanego⁹⁰. Zapewne o dzierżawców zadbał Koszczyc, który po II wojnie światowej pełnił ważne stanowiska w Ministerstwie Kultury i Sztuki — początkowo jako projektant, a potem kierownik w Państwowej Pracowni Konserwacji Zabytków Architektury w Głównym Urzędzie Konserwatorskim przy Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków, od 1950 roku naczelnik Wydziału Zabytków Nieruchomych i wreszcie od 1956 naczelnik Wydziału Zabytków Architektury i Urbanistyki⁹¹. Użytkownik wymienił w 1958 roku pokrycie dachowe z dachówki ceramicznej na gont⁹². W roku 1962 zmarła Maria-Dziudzia Witkiewiczówna, willę odziedziczyli bratanek Rafał Witkiewicz i jego siostra Henryka z Witkiewiczów Szandomirska⁹³.

Spadkobiercy sprzedali „Witkiewiczówkę” za około dziewięćset tysięcy złotych, 15 lipca 1965 roku⁹⁴, Zarządowi Głównemu Związku Zawodowego Pracowników Budownictwa i Przemysłu Materiałów Budowlanych (potem Związek Zawodowy „Budowlani”)⁹⁵, który prowadził tu Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy⁹⁶. W tym czasie pozostałe jeszcze po Witkacym pamiątki uległy rozproszeniu. Obrazy i rysunki oraz archiwum rodzinne Witkiewiczów: dokumenty, korespondencja, pamiątki, fotografie — ponad pięćset pozytywów i około czterystu negatywów szklanych i celuloidowych, dzięki zapisowi z 1957 roku Marii-Dziudzi Witkiewiczówny trafiły do zbiorów Muzeum Tatrzańskiego. Rzeczy osobiste dyrektor ośrodka Zbigniew Skotnicki przesłał wdowie po artyście Jadwidze Witkiewiczowej⁹⁷. Pominięte przez

⁸⁸ M. Leśniakowska, *op. cit.*, s. 158 (por. też H. Fidenkiewicz, *O kilku obiektach zabytkowych znajdujących się pod opieką Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, „Biuletyn Historii Sztuki” 33, 1976, nr 1, s. 89).

⁸⁹ M. Pinkwart, L. Długołęcka-Pinkwart, *op. cit.*, s. 267.

⁹⁰ L. Długołęcka-Pinkwart, M. Pinkwart, *Zakopane od A do Z*, Warszawa 1994, s. 349.

⁹¹ M. Leśniakowska, *op. cit.*, s. 154–156.

⁹² L. Długołęcka-Pinkwart, M. Pinkwart, *Zakopane od A...*, s. 349 (niektóre źródła podają, że był to 1953 rok — *Wikipedia*).

⁹³ M. Leśniakowska, *op. cit.*, s. 145.

⁹⁴ Akt notarialny w posiadaniu rodziny.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Z. Moździerz, „Willa Witkiewiczówka”..., s. 6.

⁹⁷ A. Drozd, *op. cit.*, s. 23.

„Dziudzie” pozostałe fotografie (pozytywy i negatywy) przekazał w Warszawie w 1976 roku Ewie Franczak i Stefanowi Okołowiczowi Rafał Witkiewicz. Między innymi na ich podstawie powstał album *Przeciw nicości*⁹⁸.

Po opracowaniu koniecznej dokumentacji Związek Zawodowy przystąpił niebawem do gruntownego remontu obiektu⁹⁹. Utrzymano dotychczasową wypoczynkową funkcję budynku, ale wymagało to dokonania niezbędnej modernizacji, którą przewidywał projekt opracowany przez T. Lamperskiego oraz I. Hajna. W 1970 roku KBM „Warszawa Północ” wykonał następujące prace pod nadzorem A. Dławichowskiego i R. Marciniaka:

- podbicie i wzmocnienie fundamentów wraz z podpiwniczeniem,
- wymiana pokrycia dachowego,
- montaż instalacji wodno-kanalizacyjnej oraz centralnego ogrzewania,
- wybudowanie od strony północnej, około 20 m od willi, drugiego budynku nazwanego „Witkiewiczówka II”, bez nawiązania do formy architektonicznej głównego budynku,

- likwidacja szamba i wykonanie łazienki na parterze, w dawnej kuchni.

W 1985 roku, z pomocą Muzeum Tatrzańskiego, urządzono w obiekcie małą ekspozycję poświęconą Witkacemu, która została udostępniona do zwiedzania. Od roku 1986, po odejściu na emeryturę dotychczasowego dyrektora ośrodka Zbigniewa Skotnickiego, budynek zaczął popadać w ruinę.

9. Willa „Witkiewiczówka”

⁹⁸ S. Okołowicz, E. Franczak, *Przeciw nicości*, Kraków 1986.

⁹⁹ Por. Z. Moździerz, „Willa Witkiewiczówka”..., s. 6.

Po zmianach ustrojowych w 1989 roku majątek starego związku zawodowego przejął Zarząd Główny Federacji Niezależnych Samorządnych Związków Zawodowych Pracowników Budownictwa, który urządził tu Zakład Szkoleniowo-Wypoczynkowy „Witkiewiczówka”¹⁰⁰. Na początku 1992 roku „Witkiewiczówka” wraz z sąsiednim budynkiem została zakupiona za kwotę 379 mln zł przez Spółkę Akcyjną „Energopol”, która zamierzała ją wyremontować oraz wybudować pawilony hotelowe. W zabytkowym budynku planowano urządzenie kawiarni i jadalni na parterze oraz pokoi klubowych na poddaszu. W piwnicach zamierzano utrzymać zaplecze kuchenne¹⁰¹. Plany te zrealizowano w następnych latach, kiedy to przeprowadzono kolejny remont obiektu oraz wybudowano cztery stylowe domki drewniane zaprojektowane przez zakopiańskich architektów: Andrzeja Orłowskiego i Macieja Krawczyńskiego¹⁰².

Na temat dziejów „Witkiewiczówki” w ostatnich latach czytamy w przewodniku historycznym po Zakopanem:

pod koniec 2000 r. willę kupili Anna i Jerzy Starakowie z Warszawy. Dziś jest tu pensjonat, bardzo starannie odremontowany, z zachowaniem wszelkich wymogów konserwatorskich. W 2001 r. „Witkiewiczówka” została uznana przez generalnego konserwatora zabytków za jeden z trzech najlepiej odrestaurowanych w tym roku zabytkowych obiektów w kraju, a generalny konserwator zabytków Aleksander Broda przekazał właścicielom dyplom „za wzorowo wykonane prace remontowo-konserwatorskie”¹⁰³.

Podczas remontu wykonywanego według projektu Andrzeja Orłowskiego i Macieja Krawczyńskiego, pod ścisłym nadzorem konserwatorskim autora niniejszej dokumentacji, wykonano następujące prace:

- zerwano parkiety i odsłonięto „białe podłogi”;
- oczyszczono ściany i deski podłogowe z warstwy lakieru i farby (piaskowanie);
- urządzono salon w dwóch pomieszczeniach na parterze, co wymagało wykonania otworu w ścianie działowej, rozebrania dwóch zabytkowych pieców, które przeniesiono do innych pomieszczeń, wykonania nowego trzonu kominowego potrzebnego do zainstalowania kominka;
- wykonano kominek na poddaszu, podłączony do nowego trzonu kominowego;
- wymieniono stolarkę okienną w łazience na poddaszu z przywróceniem ich pierwotnej formy z charakterystycznym zwieńczeniem łukiem półokręgu;
- zaadaptowano strych na pracownię, co wymagało ocieplenia połaci dachowych i wprowadzenia doświetlenia w formie okien połaciowych;

¹⁰⁰ M. Leśniakowska, *op. cit.*, s. 158.

¹⁰¹ Z. Moździerz, „Willa Witkiewiczówka”..., s. 7.

¹⁰² Architektura Zakopanego na przełomie wieków. Konkurs 1990–2002, Zakopane 2002, s. 16.

¹⁰³ M. Pinkwart, L. Długolecka-Pinkwart, *Zakopane. Przewodnik...*, s. 267.

— wybudowano w ogrodzie stylowy grill nawiązujący formą architektoniczną do „szałasów” gościnnych oraz historycznej willi;

— wzniesiono stylową bramę wjazdową o formie architektonicznej jw.¹⁰⁴

Obecnie planuje się zastąpienie dysharmonijnego budynku „Witkiewiczówki II” „budynkiem rekreacji indywidualnej” według koncepcji i projektu budowlanego opracowanego przez architekta Krzysztofa Kielbą, przy współpracy mgr. inż. arch. Janusza Kowalczyka¹⁰⁵. W związku z planowaną inwestycją konieczne jest rozebranie północnego domku weekendowego. W narożniku południowo-wschodnim przewiduje się wykonanie garażu podziemnego nadbudowanego rozebrany domkiem weekendowym lub ewentualnie rozbudowanym do większego gabarytu¹⁰⁶. Prace nad koncepcją i projektem budowlanym opracowuje Krzysztof Kielb przy współpracy Janusza Kowalczyka.

W 2014 roku „Witkiewiczówka” obchodzić będzie swoje 110 urodziny. Jej historia kryje jeszcze wiele tajemnic. Anna Micińska, charakteryzując przed laty osobę Marii (Mery) Witkiewiczówny, pisała: „Otoczona powszechnym szacunkiem, przyjmowała w »Witkiewiczówce« całą elitę artystyczną i intelektualną Polski Niepodległej, pielęgnując rodzinne tradycje i honor nazwiska”¹⁰⁷.

Warto w przyszłości odkryć wszystkie sekrety „Witkiewiczówki”, bo związane z jej powstaniem i dziejami osoby odcisnęły niezatarte piętno w historii kultury polskiej, o czym się często zapomina.

The Witkiewiczs' villa in Zakopane and its importance for Polish culture

Summary

The information published about the history of the “Witkiewicz villa,” initially known as “Na Antolówce,” has been very superficial and often incorrect. Usually Stanisław Witkiewicz, the inventor of the Zakopane style, is credited with the building design, while his sister, Maria Witkiewicz or his nephew, Jan Witkiewicz Koszczyc, are given as the villa founders. The villa was indeed built by Jan Witkiewicz, but he was Stanisław’s elder brother and father of the architect Jan Witkiewicz Koszczyc, who designed the house, probably under his uncle Stanisław’s supervision.

¹⁰⁴ Z. Możdziej, *Opinia konserwatorska dotycząca remontu willi „Witkiewiczówka”, Zakopane os. Antałówka 6*, Zakopane, 5 lutego 2001, Mps, s. 2.

¹⁰⁵ *Koncepcja budynku rekreacji indywidualnej. Zakopane, os. Antałówka 9*, oprac. mgr inż. arch. Krzysztof Kielb, współpraca mgr inż. arch. Janusz Kowalczyk, Zakopane 2011, Projekt budowlany jw.

¹⁰⁶ Por. *Opinia konserwatorska dot. Koncepcji projektowej zespołu budynków rekreacyjnych oraz garażu podziemnego przy działce nr ewid. 137 obr. 12, w otoczeniu budynku zabytkowego „Witkiewiczówka” wpisanego do rejestru zabytków woj. małopolskiego (A. 132)*, oprac. dr inż. arch. Mirosław Holewiński, Nowy Targ, 21 kwietnia 2011, Mps, znak: OZNT.MH.562–81/11.

¹⁰⁷ A. Micińska, *Z dziejów rodziny Witkiewiczów*, „Pamiętnik Teatralny” 1985, s. 7; również *eadem*, *Istnienia poszczególne...*, s. 26.

The first design of Jan Witkiewicz's villa was made in Munich, where Jan Witkiewicz Koszczyc studied at the Faculty of Architecture of the *Königlich Bayerische Technische Hochschule*. Stanisław Witkiewicz took charge of the organisation of the construction works, using the trusted Wojciech Roj. The construction of the villa lasted from September 1903 till March 1905, when Jan Witkiewicz the father moved in with his sister Maria (aunt Mery) and daughter Maria (Dziudzia). A stylish servant's cottage and a well were built at the same time. In 1911 the villa was presented during the Podhale Exhibition in Lviv (drawings and photographs).

Jan Witkiewicz died in 1920 and the house went to Jan Witkiewicz Koszczyc and his sister Maria Witkiewicz (Dziudzia). In December 1931, after the death of his mother, Maria Witkiewicz, Stanisław Ignacy Witkiewicz (Witkacy) moved into the villa. Both Marias Witkiewicz disapproved of Witkacy's behaviour and he, likewise, did not tolerate their eccentricities. This caused constant smaller or bigger conflicts. The artist's guests would stay in the villa from time to time. For example, in October 1937, Hans Cornelius, the famous German philosopher, stayed there for three days. Witkacy stayed in the house nearly till the outbreak of WWII. This is where his last two self-portraits were made. On the night of 22–23 August 1939 he painted his last self-portrait, today considered to be a kind of testament. On 18 September he committed suicide in the village of Jeziory in Ukraine.

Even before the outbreak of the war, both Marias Witkiewicz left for Warsaw, leaving the villa at the disposal of Mrs Jarosławska and Aleksandra Zagórska, Lieutenant Colonel of Polish Armed Forces, soldier of Polish Legions. Maria (Mery) Witkiewicz died in Warsaw in 1940. Soon after the war, on 13 October 1946, the villa and its surroundings were registered as historical buildings. In 1948 Jan Witkiewicz Koszczyc and his sister Maria (Dziudzia) Witkiewicz rented the villa to the Warsaw Branch of the Association of Art Historians, which established a House for Artists there. In 1956 the tenancy was taken over by the General Construction Research and Design Centre from Warsaw and the Trade Union of the Construction Industry Workers.

In 1958 roofing tiles were replaced with a shingle roof. Jan Witkiewicz Koszczyc died in the same year in Warsaw, followed by Maria (Dziudzia) Witkiewicz four years later, in 1962. In 1965 the heirs — Jan's son Rafał Witkiewicz and daughter Henryka Szandomirska née Witkiewicz — sold the villa to the Board of the Trade Union of the Construction and Building Materials Industry Workers. In 1970 the new owners carried out repair works and modernised the building, and constructed another villa in the vicinity — the form of the "Witkiewicz Villa II" clashed with that of the historical first villa.

In 1985 a small exhibition devoted to Stanisław Ignacy Witkiewicz was organised in one of the rooms with the help of the Tatra Museum. In 1989 the villa became the property of the Board of the Federation of Independent Self-Governing Trade Unions of the Construction Industry Workers, which set up a training and holiday centre in it. Three years later, in 1992, the property was bought by the Energopol joint-stock company, which one year later built four weekend cottages, designed by Andrzej Orłowski and Maciej Krawczyński, in the western part of the plot. Their architecture was perfectly matched with the original villa in the Zakopane style.

In 2000 the villa was bought by Anna and Jerzy Starek from Warsaw. One year later thorough repair, conservation and modernisation works were carried out in accordance with designs by the same pair of architects — Andrzej Orłowski and Maciej Krawczyński. In 2011 the "Witkiewicz Villa II" was pulled down. There are plans to construct a new building in its place, a building that would be better matched with its historical surroundings.